

13. The portable Faulkner. Revised and expanded Edition. Edited by Malcolm Cowley. Penguin Books, 1977. – 724 p.
14. William Faulkner. Dry September // Book of fiction. Robert DiYanni. Pace University. Pleasantville, Kraft Kompf Essex Community College, 1995. – p.465-472.
15. William Faulkner. Go Down, Moses. Vintage International. Vintage Books. A division of Random House, INC. New York, 1990. – 368 p.

Анотація. У статті досліджуються хронотопні засоби психологізму в новелістиці М. Хвильового і В. Фолкнера, розкриття внутрішнього світу людини через співвіднесення з простором і часом.

Ключові слова: хронотоп, психологізм, психологічний стан персонажа.

Summary. The psychological aspects of chronotope (an interdependent unity of space and time) as a psychological factor in M. Khvylyovy's and W. Faulkner's short stories have been retraced in the article.

Key words: chronotope (an interdependent unity of space and time), psychologism, psychological state of a literary character.

УДК 821.161.2 (045)

Сібрук А.В.

ПОНЯТТЯ МОВНОЇ НОРМИ В ДАВНЬОРУСЬКИХ ТЕКСТАХ XI–XIV СТ.

Вивчення мовної норми літературної мови є однією з давніх та актуальних проблем лінгвістичної науки. Метою статті є розгляд стану вивчення такої проблеми, як мовна норма в східнослов'янських текстах XI–XIV ст. Досягнення поставленої мети передбачає виконання таких завдань: розглянути основні визначення мовної норми, проаналізувати її особливості та стан дослідження мовних норм у давньоруських та церковнослов'янських текстах XI–XIV ст. Не дивлячись на велику кількість праць, присвячених розгляду мовної норми, немає чіткого опису природи мовної норми. Дискусія навколо цього важливого соціально-історичного та національного явища давно вийшла за межі вузько лінгвістичної проблематики. Питання про мовну норму постає тоді, коли з'являється необхідність вибору однієї одиниці з-поміж багатьох варіантів. “Там, де немає можливості вибору, немає і проблеми норми,” – вважає Ф.П. Філін [18, 17]. Дослідник зауважує, що “навіть при найоптимальніших результатах широкого використання статистичних та інших кількісних методів проблема встановлення мовних норм не може бути вирішена” [19, 17-18]. У наукових працях К.С. Горбачевича, В.М. Русанівського, В.Я. Іцковича, Б.М. Головіна, Н.В. Хруцької та інших лінгвістів запропоновані різні визначення поняття мовної норми. На думку К.С. Горбачевича, “норма літературної мови – це відносно стійкий спосіб (або способи) вираження, відтворюючий історичні закономірності розвитку мови, відображений у кращих зразках літератури” [3, 19]. В.М. Русанівський подає таке визначення: “Норма мовна – сукупність мовних засобів, що відповідають системі мови й сприймаються її носіями як зразок суспільного спілкування у певний період розвитку мови і суспільства. Норма мовна – головна категорія культури мови, а також важливе поняття загальної теорії мови” [15, 420]. В.Я. Іцкович вважає, що “норма – це об'єктивно існуюче в даний час в певному мовному колективі значення слів, їх фонетична структура, моделі словотворення та словозміни та їх реальне наповнення, моделі синтаксичних одиниць – словосполучень, речень – та їх реальне наповнення” [4, 5]. За словами Б.М. Головіна, “норма – це якість функціонуючої структури мови, створювана використовуючим його колективом завдяки постійно діючій потребі в кращому взаєморозумінні” [2, 12]. Н.В.Хруцька стверджує, що “проблема норми як такої стає актуальною лише у тому випадку, коли постає альтернатива вибору імперативної мовної одиниці з декількох співіснуючих у мові способів або засобів вираження одного й того ж значення або смислу” [20, 45].

Спірним є також питання щодо виділення особливостей мовних норм. К.С. Горбачевич вказує на те, що норма літературної мови – складне та діалектично суперечливе явище. Дослідник виокремлює такі особливості мовної норми, як стійкість (навіть стабільність), загально-розповсюдженість, обов'язковість дотримання нормативних регламентацій, літературна традиція та авторитет джерел, культурно-історичне сприйняття (оцінка) мовного факту і звичність (узус)

його функціонування. “З іншого боку, – за словами К.С. Горбачевича, – норма, як і сама мова, постійно змінюється, еволюціонує” [3, 7]. На думку Т.П. Ломтева, “в основі норми мови закладений етичний принцип. Сам факт того, що виходить за межі норми, є неправильним, представляє думку суспільства про допустиме та недопустиме. Етичний принцип дозволяє відділити те, що отримує одобрення та охороняється суспільством” [6, 5]. За словами Ю.С. Степанова, “норма передбачає існування трьох основних понять – варіантність, ідеал, традиція” [12, 182]. Н.Г. Михайловська зауважує, що варіантність представляє собою явище мови, а ідеал і традиція відображають усвідомлення норми в суспільстві. Сутність зміни норми складається з історичної зміни всіх трьох величин, і перш за все всієї мови [8, 9].

Поняття *мовної норми* при дослідженні окремих лексико-семантичних груп слів на конкретному хронологічному зрізі широко використовується в лінгвістичних працях. Ф.П. Філін стверджує, що “норма як об’єктивне явище невіддільна від мови на будь-якій стадії її розвитку, починаючи з найдавніших часів” [17, 6]. “В кожний момент у мові є у відношенні і до лексики, і до граматики, і до фонетики те, що складає норму, і те, що можна визначити як відхилення від норми”, – вважає О.О. Реформатський [11, 20]. “Це категорія історична, змінна, зумовлена змінами в самій системі мови (внутрішньомовні чинники розвитку Норми мовної), взаємодією української мови з іншими мовами, що виявляється у поширенні інтерферентних явищ на всіх рівнях мовної системи, взаємодією усних і писемних стилів, впливом книжної мови і розмовної мови на формування Норми мовної. Процес усталення Норми мовної відбиває історію розвитку української мови, закономірності її стильової диференціації, тенденції нормалізації та кодифікації літературної мови, – пише В.М. Русанівський. – Початковий період становлення Норми мовної супроводжується наявністю значної кількості варіантних форм – правописних, орфоепічних, граматичних, стилістичних. З одного боку, варіантність – ознака неусталеності Норми мовної, з другого – ознака розбудованої стилістичної системи літературної мови” [15, 420].

Питання співвідношення давньоруської та церковнослов’янської мов тісно пов’язане з дослідженням *мовної норми*. Ці питання розглянуті у працях таких учених, як Б.А. Успенський, М.І. Толстой, В.В. Колесов, Н.Г. Михайловська, Г.П. Півторак та ін. Г.П. Півторак стверджує, що “проблема мовної ситуації в Київській Русі хвилювала не одне покоління дослідників, але й сьогодні вона остаточно не з’ясована” [10, 3]. “Для всієї території Київської Русі спільними були дві літературні мови – церковнослов’янська і давньокиївська (її традиційно називають також давньоруською)” [10, 8]. На думку В.В. Колесова, “з утворенням самостійних слов’янських держав формується давньоруська мова” [5, 16]. Б.А. Успенський зазначає, що “в XI–XII ст. в процесі адаптації церковнослов’янської мови на руському ґрунті (тобто прилаштування її до східнослов’янських діалектних умов) утворюється спеціальна норма руської церковнослов’янської мови” [16, 143]. М.І. Толстой вважає, що для хронологічного зрізу XI–XIV ст. характерний подвійний спосіб нормалізації давньоруської літературної мови: слідування традиціям “святої старовини” та “виправлення книжкових текстів” [13, 259]. Дослідник зауважив: “Поняття норми для давньослов’янської мови, що змінила старослов’янську, може бути представлено в історичному аспекті і сприйняте для деяких епох достатньо широко, з допущенням відомих, у першу чергу фонетичних, а потім і граматичних і лексичних варіантів” [13, 36-37]. Г. Хютль-Ворт дотримується думки, що давньоруська лексика не була нормованою, зіставляючи давньоруську та церковнослов’янську мову лише в генетичному плані [21, 173-179]. О.С. Мельничук зазначає, що контакти між літературними мовами впливають на формування норм і традицій в одній мові за допомогою іншої [7, 63]. Н.Г. Михайловська говорить про те, що віднесеність норми до конкретної епохи передбачає її вивчення на синхронному зрізі, оскільки норма ґрунтується на відносній стабільності мови. Аналіз лексичної норми давньоруської мови з ретроспективних позицій є складним, судження про елементи мови пов’язані з давнім станом мови. Вивчення конкретних шарів лексики на матеріалі давньоруської мови ускладнюється, оскільки немає чітких критеріїв для хронологічного порівняння слів, які мають тотожні значення. При розгляді лексичних норм на матеріалі писемних пам’яток XI–XIV ст. дослідниця виокремлює два важливих питання. Перше – наскільки давньоруський період можна вважати синхронним зрізом при вивченні норми цієї епохи і наскільки поняття норми відповідає лексичному ярусу давньоруської мови. Визначення хронологічного зрізу з XI до XIV ст. пояснюється загальною орієнтацією дослідників давньоруської лексики на літературну традицію, для якої деякі зміни значень окремих слів не відіграли суттєвої ролі при загальній стабільності лексико-семантичної стабільності в цілому. Друге питання стосується правомірності проблеми норми для лексики давньоруської мови [8, 9]. Лінгвіст відмічає, що проблема норми літературної мови Давньої Русі вивчається в двох аспектах, які нерідко пересікаються та накладаються один на одного: в аспекті системи та в аспекті вживання. Аспект системи вимагає деякого абстрагування від тексту, дозволяючи виділити тотожні елементи двох літературних мов, які існують паралельно; аспект вживання показує взаємозв’язок цих елементів у межах окремих

текстів та певних фразових єдностей [8, 12]. На думку М.І. Толстого, при визначенні норм давньоруської літературної мови варто брати до уваги те, що канонічні тексти є більш нормованими, а для художньо-поетичних пам'яток характерна вільніша строгість норми [13, 36-37]. “У формуванні норми (узусу) давньоруської писемної мови старослов'янській (церковнослов'янській) мові належить важлива роль, – пише В.В. Німчук. – По-перше, давньоруське письмо – це запозичене старослов'янське, правопис давньоруської мови склався під безпосереднім впливом старослов'янської норми. По-друге, для відносно молоді літературної мови старослов'янська з розвиненим словником, синтаксисом та фразеологією була зразком й органічним джерелом збагачення – адже йшлося про генетично споріднені мови. Крім цього, давньоруська писемна мова ще не мала в своєму складі явних архаїзмів – одного з засобів надання урочистого звучання висловлюваному (писаному). Старослов'янська ж до приходу на Русь мала двохсотлітню традицію, і деякі, колись спільнослов'янські лексичні і фразеологічні елементи її, можливо, сприймалися в Київській Русі як старовинні, тому використовувалися зі стилістичною метою” [9, 905].

Семантика тексту та окремих слів тісно пов'язана з мовною нормою. За словами Н.Г. Брагіної, кожен семантичний рух у тексті спричинений нормою [1, 155]. Н.Г. Михайловська дотримується думки, що норма давньоруських книжно-літературних словосполучень вимагала регулярного відтворення мовних одиниць, вживання яких залежало від характеру контексту, частіше ситуативного. Причини семантичної стабільності лексики дослідниця вбачає в традиційному використанні контексту. Стабільність значень, використовуваних у мові пам'яток XI–XIV ст., пояснюється тим, що давньоруська книжна традиція підпорядковувалася загальним засадам середньовічного світосприйняття та культури [8, 246-247]. “Вивчення лексико-семантичної системи в аспекті нормативного вживання компонентів, які входять до складу окремих лексико-семантичних та лексико-тематичних груп, вимагає залучення пам'яток, різних за жанром і достатньо характерних для давньоруського літературного викладу” [8, 13]. Так, для вивчення семантичного обсягу лексико-семантичної групи “назви прикрас” були залучені різножанрові пам'ятки XI–XIV ст. У процесі роботи був зроблений висновок, що значення досліджуваних найменувань залежали від контексту, а характер контексту був пов'язаний з мовною нормою, яка підпорядковувалася стилю написання давньоруської або церковнослов'янської пам'яток.

Таким чином, питання *мовної норми* давньосхіднослов'янської мови є досі невирішеним, оскільки для даної епохи характерна низка причин, насамперед таких, як явище білінгвізму. Можна говорити про різні літературні норми в окремих східнослов'янських пам'ятках XI – XIV ст. Поняття *мовної норми* залежить від мови та стилю написання текстів досліджуваного періоду. Явище *мовної норми* визначалося контекстом та мало ситуативний характер. Стосовно давньоруських пам'яток XI – XIV ст., можна говорити лише про встановлення окремих мовних норм, оскільки зустрічається велика кількість фонетичних, морфологічних, семантичних та лексичних варіантів. Для вивчення окремих лексико-семантичних та тематичних груп слів, ужитих у давньоруських текстах XI–XIV ст., питання *мовної норми* є надзвичайно важливим, оскільки семантичний рух слів тісно пов'язаний із мовною нормою.

Список використаних джерел

1. Брагіна А.А. Лексика языка и культура страны. Изучение лексики в лингво-староведческом аспекте / А.А. Брагіна – М.: Русск. яз. – 1986. – 176 с.
2. Головин Б.Н. Основы теории речевой культуры / Б.Н. Головин – Горький: Изд. горьк. ун-та. – 1977. – 64 с.
3. Горбачевич К.С. Изменение норм русского литературного языка / К.С. Горбачевич – М.: Просвещение. – 1971. – 272 с.
4. Ицкович В.Я. Языковая норма / В.Я. Ицкович – М.: Высш. школа. – 1968. – 94 с.
5. Колесов В.В. Мир человек в слове Древней Руси / В.В. Колесов – Л.: Изд. ленингр. унив. – 1986. – 311, [1] с.
6. Ломтев Т.П. Сравнительно-историческая грамматика восточнославянских языков. Морфология / Т.П. Ломтев – М.: Высш. шк. – 1961. – 322 с.
7. Мельничук А.С. Порядок слов и синтагматическое членение предложений в славянских языках / А.С. Мельничук – К.: АН УССР. – 1958. – 64 с.
8. Михайловская Н.Г. Системные связи в лексике древнерусского книжно-письменного языка XI–XIV вв. (нормативный аспект) / Н.Г. Михайловская – М.: Наука. – 1980. – 253 с.
9. Німчук В.В. Літературні мови Київської Русі / В.В. Німчук // Історія української культури. Т. I. – К.: Наук. думка. – 2001. – С. 905.
10. Півторак Г.П. Мовна ситуація в Київській Русі та її вплив на давньоруську периферію / Г.П. Півторак // Мовознавство. – 1997. – № 4-5. – С. 3-9.

11. Реформатский А.А. Введение в языковедение / А.А. Реформатский – М.: Уч.-пед. изд-во МП РСФСР. – 1947. – 176 с.
12. Степанов Ю.С. Основы общего языкознания / Ю.С. Степанов – М., 2-е изд. – 1975. – 272 с.
13. Толстой Н.И. Взаимоотношение локальных типов древнеславянского литературного языка позднего периода (вторая половина XVI–XVII вв.) / Н.И. Толстой // Славянское языкознание. – София. – 1963. – С. 259.
14. Толстой Н.И. История и структура славянских литературных языков / Н.И. Толстой – М.: Наука. – 1988. – 237, [2] с.
15. Українська мова. Енциклопедія / [ред. В. М. Русанівський]. – К.: Укр. енци. – 2000 – 824 с.
16. Успенский Б.А. Избранные труды / Б.А. Успенский – М.: Яз. русск. к-ры. – 1997. – 800 с.
17. Филин Ф.П. О языковой норме / Ф.П. Филин // Проблемы нормы в славянских литературных языках в синхронном и диахронном аспектах. – М.: Яз. русск. к-ры. – 1976. – С. 6.
18. Филин Ф.П. Несколько слов о языковой норме и культуре речи / Ф.П. Филин // Вопросы культуры речи. – 1996. – № 7. – С. 12-24.
19. Филин Ф.П. О норме литературного языка / Ф.П. Филин // Развитие стилистических систем литературных языков народов СССР. – Ашхабат: Ылым. – 1968. – С. 53.
20. Хруцкая Н.В. Конкуренции сосуществующих вариантов языковых единиц в процессе эволюции литературной нормы (лингвопрогностический аспект) / Н.В. Хруцкая – К.: Освіта України. – 2008. – 372 с.
21. Хютль-Ворт Г. К проблематике норм языка древнерусских летописей / Г.Хютль-Ворт // Проблемы нормы в славянских литературных языках в синхронном и диахронном аспектах. – М. – 1976. – С. 173-179.

***Анотація.** У статті розглянуті основні визначення поняття мовної норми, проаналізовані її особливості та стан дослідження мовних норм у давньоруських та церковнослов'янських текстах XI – XIV століть. Проаналізований період становлення мовної норми, який супроводжується наявністю значної кількості варіантних форм – правописних, орфоепічних, граматичних, лексичних, семантичних та стилістичних.*

***Ключові слова:** мовна норма, давньоруські пам'ятки XI – XIV століть, лексико-семантичні варіанти.*

***Summary.** In the article we examined main definitions connected with the conception language's norm, separating peculiarities of the language's norms and the status of it's learning in the Old Slavic texts (XI – XIV centuries). We analyzed the period of the norms formation with many variants: orthographical, orthopedic, grammatical, lexical, semantic and stylistic.*

***Key words:** language's norm, the Old Slavic texts (XI – XIV centuries), lexical and semantics variants.*

УДК 811.161.2

Скаб М.В.

СТАВЛЕННЯ СУСПІЛЬСТВА ДО РЕЛІГІЇ І ФУНКЦІОНУВАННЯ САКРАЛЬНИХ КОНЦЕПТІВ

У сучасному українському мовознавстві почали дуже активно досліджувати окремі, характерні для української мови концепти. Концептуалізація сакральної сфери також все більше привертає увагу мовознавців – Т. Радзівєвської, П. Мацьківа, Т. Вільчинської та ін. Однак окремі аспекти концептуалізації сакральної сфери все ще залишаються не до кінця з'ясованими.

Специфікою концептів сакральної сфери – БОГ, ГРІХ, ДУША, ДУХ тощо – є те, що їх структура складається із двох частин – сакральної та несакральної, співвідношення яких в різні періоди, як показують наші спостереження [19], різне. Відповідно їх функціонування, особливо ж сакральної частини, безсумнівно, пов'язане із ставленням суспільства до релігії, місцем релігії в житті певного угруповання людей. Спробуємо показати це на прикладі концепту ДУША.

Л. Мороз пише: “кожна доба має свою однобокість, свою упередженість і своє духовне страждання”. Як образно зауважує автор, “культурне буття європейської цивілізації бачиться в